

La cultura popular, camí a la naturalesa humana

El saber que es deriva de les vivències quotidianes, expressat en la cultura oral dels pobles, té una funció pedagògica primordial i s'apropa a la universalitat de l'experiència humana, de manera similar a com ho fa la poesia.

Raúl Arango Pérez
Universitat de Barcelona

—Ya se oyen palabras viejas.
—Pues aguzad las orejas.

ANTONIO MACHADO,
Proverbios Y Cantares

La palabra *Folk-Lore* es sajona y compuesta de las dos voces *Folk*, que significa gente, personas, género humano, pueblo, y *Lore*, que significa lección, doctrina, enseñanza, instrucción, saber. La palabra *Folk-Lore*, por tanto, equivale a lo que en español llamaríamos el saber de las gentes, el saber popular.

ANTONIO MACHADO Y ÁLVAREZ, 1882

Així fou com Antonio Machado y Álvarez, conegut com a Demófilo i pare dels reconeguts poetes, introduí el

concepte de *Folk-Lore* al primer número de la revista *El Folk-Lore Andaluz* (1882-1883). Machado y Álvarez va ser un dels principals exponents de la revolució del *folklorisme*, disciplina originada a finals del segle XVIII i difosa definitivament al XIX (Juliano i Holgado, 2018). La vida de Machado y Álvarez no s'entén sense el folklorisme: catedràtic de Folklore a la Institución Libre de Enseñanza, sense sou, la seva dedicació va ser una lluita constant contra el desprestigi de la seva vocació, una irrefrenable convicció que va tenir greus efectes econòmics per a la seva família. Aquella lluita, lluny de comportar-li una simple matèria d'estudi, va significar invertir inescotablement la vida a «reivindicar el derecho del pueblo, hasta aquí desconocido, a ser considerado como un factor importante en la cultura y civilización de la humanidad» (Gibson, 2006).

***Proverbis neerlandesos* és una de les principals obres pictòriques de Pieter Bruegel el Vell (1525-1569). El pintor hi il·lustra desenes de proverbis en una sola peça. Es conserven diverses obres de l'autor que comparteixen la naturalesa enciclopèdica de *Proverbis neerlandesos*, com ara *Jocs de nens* o *La batalla entre Carnestoltes i Quaresma*, ambdues exposades al Kunsthistorisches Museum de Viena.**

La cultura catalana també va experimentar l'empenta de la revolució folklòrica del segle XIX, en una tasca més complexa perquè es tractava d'una llengua contínuament perseguida i trepitjada. Juliano i Holgado n'indiquen alguns dels protagonistes:

Cataluña ha tenido buenos y conocidos folkloristas y sus obras son de fácil consulta en cualquier biblioteca pública: en el siglo XIX, mosén Jacinto Verdager, mosén Antoni M. Alcover, Manuel Milá i Fontanals, M.^a del Pilar Maspons y Joaquina Santamaría; y desde comienzos del XX, Rossend Serra i Pagés, Joana Vidal, Sara Llorens, Mercè Ventosa, Manuela Fina, Joan Amades, Esteve Casaponce, Andreu Ferrer, Valeri Serra i Boldú y Enric Valor Garriga, entre muchos otros (Juliano i Holgado, 2018).

El vincle entre cultura popular i saviesa popular no presenta solució de continuïtat. Besnard defineix la cultura popular com un «conjunt coherent de pràctiques culturals, de normes i criteris culturals, de símbols i de representacions, de creacions i d'objectes que expressen la totalitat de l'existència quotidiana popular» (Besnard, 1977: 58; traducció de l'autor). Aquesta definició ens aproxima a l'aportació principal de la cultura popular: materialitza l'experiència quotidiana del poble. En altres paraules, és l'extracció del saber derivat de les vivències humanes.

Cultura popular i saber pedagògic

La cultura popular oral és, en gran part, pedagogia, i totes les seves manifestacions tenen funcions pedagògiques directes: les endevinalles eduquen en la reflexió i

«La cultura popular oral és, en gran part, pedagogia, i totes les seves manifestacions tenen funcions pedagògiques directes.»

la perseverança i són una crida al pensament i a la cerca de conclusions; els embarbussaments conviden a un veritable desafiament per a la dicció; no cal argumentar el valor pedagògic del conte popular i la rondalla; el refrany comprimeix l'experiència humana en paraula poètica, se l'apropia i la transmet. Un refrany, dit en el moment oportú i de la forma adient, s'allibera de qui l'ha dit. Adquireix una oralitat externa. La veu que el porta a l'instant no és la veu de l'interlocutor físic, és la veu de la humanitat. I quan hom sent la veu de la humanitat, i la percep com a tal, entra en una altra dimensió, s'obre a la seva condició. Quan es genera aquesta situació, el refrany entra al cor de la persona. Cap explicació, cap raonament literal quedarà mai tan gravat com un refrany que ha arribat al seu destí. Aquest és el gran poder de la universalitat humana.

Vet aquí el valor intersubjectiu de la cultura popular oral: la seva supervivència depèn de l'acceptació que rebí a l'hora de travessar les persones. Al capdavall, és el subjecte qui decideix si l'ha de continuar o si l'atura. I no és només un subjecte: necessita ser acceptada pel gruix del poble per continuar formant part de l'equipatge humà en multitud de moments històrics, contextos, circumstàncies, etc. La mutabilitat humana dificulta severament la perdurabilitat de les manifestacions que s'han donat en la història, però quan un element no és alterat, és més susceptible de formar part de l'essència humana. Dit amb altres paraules, els elements de la cultura popular oral que perdurin, tot i haver-hi grans canvis contextuais, seran els més propers a la condició humana. Mai no seran definitius, en absolut, però la intersubjectivitat transhistòrica i transcontextual els aproxima a la universalitat.

La cultura popular oral, en la seva configuració a través del llenguatge, possibilita una aproximació a la universalitat. És per això que la cultura popular oral, molt especialment el refrany, té la capacitat d'esdevenir paraula poètica: «El "ahí" universal del ser en la palabra es el milagro del lenguaje, y la más alta posibilidad del decir consiste en retener su transcurso y su huida y en fijar la cercanía del ser. Es la cercanía y la presencia, no de esto

o de aquello, sino de la posibilidad de todo. Esto es lo que realmente caracteriza a la palabra poética» (Gadamer, 1993, p. 44).

Antonio Machado y Álvarez també percebia el vincle entre cultura popular oral i poesia. Gibson recull l'opinió de Luis Montoto, amic de Demófilo, sobre la passió que el pare dels poetes tenia pel folklore i la saviesa popular. Demófilo deia a Montoto: «Estudia, estudia el pueblo, que, sin gramática y sin retórica, habla mejor que tú, porque expresa por entero su pensamiento, sin adulteraciones ni trampantojos; y canta mejor que tú, porque dice lo que siente. El pueblo, no las Academias, es el verdadero conservador del lenguaje y el verdadero poeta nacional» (Gibson, 2006, pp. 53-54).

El fill, Antonio Machado Ruiz, hereta el seu amor per la saviesa popular: «Existe un hombre del pueblo que es, en España, al menos, el hombre elemental y fundamental, y el que está más cerca del hombre universal y eterno» (Machado, 1986, p. 64).

Cultura popular i essència humana

La cultura popular oral es comprimeix en paraula poètica i s'apropa a la universalitat per la seva condició, que depèn de l'acceptació col·lectiva. Els elements de la cultura popular més propensos a sobreviure són els que són més propers a la condició humana, atès que és l'únic que no canvia. La cultura popular adquireix la seva legitimitat en la mesura que és acceptada i reproduïda col·lectivament, i com més es dilati en el temps la seva pervivència, amb més probabilitat el seu contingut serà proper a l'essència humana.

La continuïtat històrica és una de les seves característiques principals. La clau de la legitimació de la cultura popular oral és essencialment el contacte entre generacions, ja que la cultura popular sobreviu gràcies al fet que és escoltada, acceptada i transmesa; i també és de naturalesa generacional, perquè només sobreviu si és reproduïda per un gruix considerable de la generació present.

La batalla entre Carnestoltes i Quaresma (1559), de Pieter Brueghel el Vell.

Lluny de metafísiques teològiques, podem dir que l'ésser humà té una naturalesa definida, una essència, que determina bona part del desplegament de la seva vida. Ho saben bé altres branques del saber, com ara la física, la psiquiatria o la psicologia. Des de les humanitats, hem de parar atenció a les manifestacions humanes que ens poden parlar de la nostra condició, i la cultura popular conté un gran valor històric testimonial i, com hem exposat, pedagògic.

No es tracta, ni de bon tros, de santificar la tradició oral, però sí d'assenyalar el valor d'un procés historicoeducatiu que es desplega a través de l'*auctoritas*, ja que el subjecte que es decanta per reproduir-la no ha estat obligat a fer-ho; ben al contrari, ho ha fet perquè ha reconegut que allò paga la pena de ser dit; i es presenta com a memòria exemplar, en tant que és transmesa històricament i està carregada de sabers que faciliten l'orientació vital de qui els rep.

Defensar el valor d'aquest tipus de processos és un deure pedagògic. Més encara tenint en compte la fragilitat d'una forma educativa que depèn del seu ús ininterromput generació rere generació. Avui dia, altres formes culturals, com ara les anomenades cultures urbanes, han assu-

mit un pes més propi de l'hegemonia que no pas de la convivència, una reformulació de les dinàmiques culturals sense precedents que indubtablement afectarà la riquesa pedagògica aquí defensada. La complexitat d'aquest fenomen mereixeria un altre capítol. ●

Bibliografia

- Besnard, Pierre. 1977. «La culture populaire, discours et théories». Dins: *Les cultures populaires*, dirs. Geneviève Poujol i Raimond Labourie. Tolosa: Privat.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993. *Arte y verdad de la palabra*. Barcelona: Paidós.
- Gibson, Ian. 2006. *Ligero de equipaje. La vida de Antonio Machado*. Madrid: Aguilar.
- Juliano, Dolores i Holgado, Isabel. 2018. «La definición de cultura popular». Dins: *Educación i cultura popular: Conclusiones i experiències del fòrum d'educació i cultura popular*, eds. Dolores Juliano i Jaume Trilla. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Ajuntament de Barcelona.
- Machado, A. 1986. *Juan de Mairena II*. Madrid: Cátedra.
- Machado y Álvarez, Antonio. 1882. «Introducción». *El Folk-Lore Andaluz*, 1, pp. 1-8.